

Andrija Šoć

*POVERENJE, LEGITIMITET I DELIBERACIJA:
EMPIRIJSKA ISTRAŽIVANJA I PRAKTIČNE PRIMENE*

APSTRAKT: U ovom radu, razmotriću različite analize fenomena pada javnog poverenja.¹ Tvrdiću da, iako je većina ovih objašnjenja delimično ispravna, ona su ipak nedovoljna da nam do kraja razjasne postojeći problem i ponude adekvatno rešenje.² U poslednjem delu rada pokušaću da skiciram jedno moguće rešenje za vraćanje visokog nivoa javnog poverenja – implementiranje elemenata deliberativne demokratije u postojeće obrazovne institucije. Pokušaću da na kraju odbranim zaključak da je deliberativno obrazovanje nužan korak ka podizanju nivoa institucionalnog i interpersonalnog poverenja,³ kao i da, ako je tako, to predstavlja argument u prilog opšte primenljivosti teorija deliberativne demokratije.

KLJUČNE REČI: Poverenje, deliberacija, legitimitet, kvalitativna istraživanja, deliberativno obrazovanje

1. Uvod

Kako pokazuju skorašnja istraživanja, u proteklih nekoliko decenija došlo je do pada nivoa javnog poverenja u demokratskim društvima.⁴ Pod „javnim poverenjem“ ovde mislim na poverenje koje građani imaju u institucije, ali i jedni u druge. Pad poverenja pratilo je i smanjenje aktivnog učešća u funkcionisanju demokratskih insti-

---

1 Autor teksta je istraživač na projektu „Logičko-epistemološki osnovi nauke i metafizike“ (br. 179067), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

2 V. Boswell & Corbett, 2017.

3 U literaturi postoji rasprava o tome da li je reč o jednoj vrsti poverenja ili o više različitih v DVBZXXXXXrsta. V. na primer, Freitag and Traunmueller, 2009; Maloy, 2009; Fisher, van Heerde and Tucker, 2010; Hooghe, 2011. U ovom radu to pitanje neće biti posebno razmatrano.

4 <https://ourworldindata.org/trust>

tucija, što se pre svega odrazilo na broj izašlih građana na izbore.⁵ Takvo stanje je dodatno pogodovalo i pesimizmu u pogledu legitimiteta izabranih predstavnika građana. Ovo i ne treba da čudi jer su učešće u glasanju i poverenje u pređašnje i buduće izabrane predstavnike deo iste povratne sprege. Jedna negativna posledica ovakve konstelacije odnosa građana prema mehanizmima demokratskih institucija je i ta da smanjenje broja učesnika u glasanju dovodi do toga da je ukupan broj građana koji čine većinu na izborima i sam smanjen, što dodatno slabi legitimitet onih koji su izabrani. Kako je jedan od osnovnih problema razmatranih u demokratiji još od Tokvila i Mila problem tiranije većine, činjenica da je sve manje građana neophodno kako bi se većina konstituisala dodatno akcentuira problem legitimiteta. Pad poverenja je, dakle problematičan, ali to ne znači da je prisustvo bezuslovnog poverenja poželjna alternativa. Naprotiv, jasno je da određena doza sumnjičavosti, ili makar kritičke distance prema funkcionisanju demokratskih institucija može biti podsticajna za napredak u njihovom funkcionisanju.⁶

Pa ipak, problem pada poverenja ne može se umanjiti prostim pozivanjem na koristi koje donosi kritički stav prema demokratskim institucijama. Neučešće, odnosno aktivni otpor učešću u demokratskim mehanizmima blisko je povezan sa većim prostorom za manipulaciju, populizam i netransparentnost vladajućih institucija. Naime, ukoliko ne učestvuju u javnim diskusijama, ne zahtevaju transparentnost vladanja i pokazuju sistematsku apatiju, građani doprinose odsustvu slobodne razmene argumenata za i protiv neke politike, donošenja nekog zakona ili uspostavljanja određenih vrednosti. Mil je bio svestan opasnosti koja postoji ako se u društvu ne vode slobodne diskusije, i smatrao je da ukoliko se sloboda govora ne promoviše, čak i oni stavovi koji su ispravni vremenom gube smisao utoliko što čak i oni koji ih zastupaju zaboravljaju razloge kojima se ti stavovi mogu opravdati.⁷

U ovom radu, razmotriću različite analize fenomena pada javnog poverenja. Tvrdiću da, iako je većina ovih objašnjenja delimično ispravna, ona su ipak nedovoljna da nam do kraja razjasne postojeći problem i ponude adekvatno rešenje.⁸ U posled-

5 Kompletni podaci se mogu naći na <https://www.idea.int/data-tools/vt-advanced-search>. Radi kratke ilustracije, uzmimo da je 60-ih i 70-ih godina izlaznost na parlamentarnim izborima u Austriji bila iznad 90%, a da je 2013. bila 74%. U Kanadi je izlaznost u istom period pala sa preko 70% na oko 60%, u Nemačkoj sa preko 90% na između 60 i 70%, u Velikoj Britaniji sa preko 75% na nešto manje od 65%. Sama po sebi, čak ni ova niža izlaznost nije dramatična kad se upoređi sa izlaznošću u zemljama istočne Evrope. Tako je u Poljskoj izlaznost od sredine 80-ih pala sa preko 90% na ispod 50%, U Rumuniji sa skoro 80% na ispod 40%, a u Češkoj sa preko 90% na 60%.

6 V. na primer, Abramson and Finifter 1981; Patterson et al. 1992; Nye et al. 1997; Warren 1999; Pharr and Putnam 2000; Mackenzie and Labiner 2002; Hetherington 2005.

7 Mill, 2003, gl. 2.

8 V. Boswell & Corbett, 2017.

njem delu rada pokušaću da skiciram jedno moguće rešenje za vraćanje visokog nivoa javnog poverenja – implementiranje elemenata deliberativne demokratije u postojeće obrazovne institucije. Pokušaću da na kraju odbranim zaključak da je deliberativno obrazovanje nužan korak ka podizanju nivoa institucionalnog i interpersonalnog poverenja,⁹ kao i da, ako je tako, to predstavlja argument u prilog opšte primenljivosti teorija deliberativne demokratije.

2. Poverenje u demokratskim društvima

Da je poverenje važno u demokratskim društvima nije potrebno posebno obrazlagati. Kako se to u literaturi često navodi, poverenje je verovatno „glavna komponenta društvenog kapitala“,¹⁰ vezano je za „visok nivo političke stabilnosti“,¹¹ ono „doprinosi normativnom prihvatanju demokratskih vrednosti i odbacivanju poziva na autoritarnost“,¹² utiče na „efikasno demokratsko upravljanje“,¹³ i „obezbeđuje stabilnost demokratije“. ¹⁴ Brojni pokušaji da se objasni nivo odnosno pad javnog poverenja u demokratskim društvima uglavnom su u studijama povezivani sa religijskim verovanjima, socijalnim statusom i nivoom obrazovanja.¹⁵ I dok nam ovakve studije pokazuju da ovi faktori zaista utiču na to do koje mere će građani imati manje ili veće institucionalno i interpersonalno poverenje, one nam ne govore dovoljno o tome zašto se nivo poverenja smanjio poslednjih decenija, niti šta možemo da učinimo kako bi se ta situacija popravila. Utoliko što postoji jaka veza između javnog poverenja i institucionalnog legitimiteta, ovaj nedostatak je posebno značajan.

Glavni problem u vezi sa ovom vrstom studija sastoji se u tome što sve one ispituju karakteristike individua koje u istraživanjima ukazuju na sopstveni nizak nivo poverenja, ili izražavaju sumnju u efikasnost i pouzdanost demokratskih institucija ili izabраниh predstavnika na vlasti. Čini se da autori takvih studija pretpostavljaju da postoji nešto relevantno u vezi sa pojedincima što ih čini više ili manje sklonim toj vrsti sumnje – bilo da je reč o njihovoj veroispovesti, pripadnosti određenom društve-

---

9 U literaturi postoji rasprava o tome da li je reč o jednoj vrsti poverenja ili o više različitih u DVBZXXXXXrsta. V. na primer, Freitag and Traunmueller, 2009; Maloy, 2009; Fisher, van Heerde and Tucker, 2010; Hooghe, 2011. U ovom radu to pitanje neće biti posebno razmatrano.

10 Newton 2001.

11 Levi and Stocker, 2000.

12 Mishler and Rose, 2005, 1051.

13 Inglehart, 1990; Muller and Seligson, 1994; Jamaal and Noorudin, 2010.

14 Inglehart, 2009, 88. See also Bicchieri, Xiao and Muldoon, 2011.

15 See, for instance, Inglehart, 1999; Chang and Chu, 2006; Brandt, Wetherell and Henry, 2015; Freitag and Ackerman, 2016.

nom sloju ili obrazovanju koje su stekli. Hakverdian i Mejn sugerišu upravo takav pristup kada ukazuju na to da podaci njihovog istraživanja ukazuju na to da, gledajući kontinuum društava koja su više ili manje korumpirana, obrazovaniji građani će manje verovati u institucije u prvom, a više verovati u njih u drugom slučaju, dok će obrnuto biti slučaj kod manje obrazovanih građana:

„Građani sa uporedivim nivoima obrazovanja sistematski ispoljavaju različite nivoe političkog poverenja u zavisnosti od ukupnih rezultata političkog sistema njihove zemlje. Ovo jasno sugeriše da poverenje nije nešto što je fiksno i duboko ukorenjeno, već da nastaje tokom procesa vrednovanja [rada institucija].“¹⁶

Praktična implikacija ovakvog istraživanja je da je za rešenje problema dovoljno obezbediti kvalitetnije i šire dostupno visoko obrazovanje u svakom konkretnom društvu u kojem je zabeležen pad poverenja. Problem sa ovakvim zaključkom je što ne ostavlja prostor da pitamo u kojoj je meri manjak poverenja zaista opravdan. I dok bi kalvinista ili konfučijanac zaista mogli biti skloniji da veruju drugim ljudima i institucijama svoje države u većoj meri nego katolik ili protestant, to nam i dalje ne govori da li je bilo koji konkretan pripadnik ove grupe pružio ili uskratio poverenje sa dobrim razlogom. Pošto je poverenje binarni fenomen, teško ćemo ga objasniti ispitujući samo jedan njegov aspekt. U suprotnom, kao da bismo sugerisali da demokratske institucije funkcionišu besprekorno, ali da nečija religijska, socijalna ili obrazovna istorija utiče na to da se poverenje takvim institucijama ipak uskrati. Upravo iz ovog razloga, umesto da ispitujemo isključivo specifične okolnosti u kojima se nalaze subjekti istraživanja, potrebno je uzeti u obzir i neke od ključnih karakteristika samih demokratskih institucija kojima se poverenje uskraćuje. Jedno od najobuhvatnijih merila valjanosti ovakvih institucija je indeks percepcije korupcije, CPI.¹⁷

Dovođenje u vezu pada poverenja i korumpiranosti društva ne bi trebalo da bude sporno. Naime, iako povezivanje nečijeg socijalnog statusa, ličnih verovanja ili opšteg psihološkog profila može donekle objasniti nivo poverenja koji ta osoba iskazuje, ono nam ipak ne ukazuje na razlog iz koje je inicijalno došlo do toga da se izgubi poverenje u institucije ili u druge ljude. Sa druge strane, ako znamo kako se jedna država kotira po pitanju percepcije korupcije, moći ćemo jasnije da uvidimo ne samo *da* građani u ovoj ili onoj meri uskraćuju poverenje institucijama te države, niti samo *koji* su to građani koji to čine, već, ključno, *zašto* do toga dolazi. Ukoliko postoji percepcija visoke korumpiranosti, neki građani neće imati poverenja u postupke drugih ukoliko ih smatraju učesnicima ili aktivnim recipijentima korumpiranih institucija. Isto važi i za uskraćivanje poverenja samim korumpiranim institucijama. U tom smislu, možemo da kažemo i da je manjak poverenja opravdan u činjenicama koje članovi nekog društva svakodnevno i neposredno imaju u vidu.

16 Hakverdian and Mayne, 2012, 748.

17 The index can be seen in detail at <https://www.transparency.org/research/cpi/overview>.

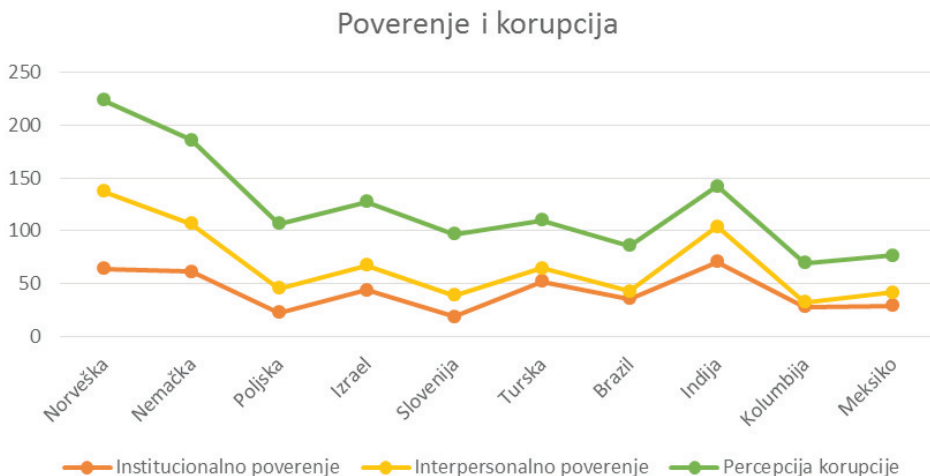
Postoje studije koje dovode u vezu korumpiranost institucija i nivo poverenja.¹⁸ Pa ipak, čak ni tu se ne ide dovoljno daleko u opisu problema poverenja. Na primer, upravo Hakverdian i Mejn analiziraju pad poverenja u institucije u svetlu korumpiranosti tih institucija. Pa ipak, već pomenuto rešenje problema – viši nivo obrazovanosti – kao da zanemaruje dubinu problema koji korupcija predstavlja. Oni, naime, kao da pretpostavljaju da bez obzira na to koliko je neko društvo korumpirano, i bez obzira na državu o kojoj se govori – Dansku ili Kolumbiju, na primer – obrazovne institucije svakako mogu biti služiti negovanju kritičkog mišljenja kod učenika i studenata. Iz toga direktno sledi da su u korumpiranom društvu obrazovne institucije imune na korupciju, i da su takve države samo selektivno korumpirane. Pa ipak, korupcija u Danskoj ne znači isto što i korupcija u Kolumbiji, i obrazovne institucije mogu biti jednako deo problema kao i sve druge institucije u visoko korumpiranom društvu. Hakverdian i Mejn, dakle, uzimaju kao jednu od varijabli u istraživanju nivo obrazovanosti građana, ali s obzirom na neselektivni karakter korupcije previđaju da je taj faktor u ovom kontekstu zapravo potpuno nevažan.

Umesto toga, mnogo jasniju sliku povezanosti nivoa poverenja i nivoa korupcije možemo dobiti ako direktno uporedimo same brojke vezane za ove varijable. Postavimo jedno do drugog tri sledeća broja: 1) Interpersonalno poverenje, 2) Institucionalno poverenje i 3) CPI. U sledećoj tabeli i grafikonu videćemo neposrednu korelaciju koja je vrlo snažna i koja je nezavisna od bilo kog drugog faktora (brojevi su skalirani radi jasnoće¹⁹):

Država	Institucionalno poverenje	Interpersonalno poverenje	Percepcija korupcije
Norveška	64.50	72.93	86
Nemačka	61.50	45.35	79
Poljska	23.00	22.71	61
Izrael	44.00	23.46	60
Slovenija	19.00	20.11	58
Turska	52.50	12.30	45
Brazil	36.00	7.12	43
Indija	71	33.22	38
Kolumbija	28.5	4.13	37
Meksiko	29.50	12.42	35

18 Hakverdian and Mayne, 2012.

19 <https://ourworldindata.org/trust#correlates-determinants-and-consequences>

Kao što možemo videti na grafikonu, postoji gotovo potpuno preklapanje između ova tri faktora. Radi reprezentativnosti, u analizu su uključene dve razvijene demokratije (Norveška i Nemačka), dve članice EU koje su u ekonomskom usponu (Poljska i Slovenija), dve države koje se suočavaju sa komplikovanim društvenim i verskim problemima, kao i sa problemom terorizma (Turska i Izrael), dve velike države sa znatnim ekonomskim potencijalom, ali i velikim socijalnim problemima (Brazil i Indija), kao i dve zemlje koje imaju istoriju ozbiljnih i krvavih unutrašnjih sukoba (Kolumbija i Meksiko). Na osnovu ovih podataka, čini se da, umesto što ćemo učiniti problem poverenja manje jasnim povezujući ga sa spornim faktorom nivoa obrazovanosti, možemo steći jasniju sliku o nivou poverenja tako što ćemo ga direktno povezati sa nivoom percepcije korupcije.

Ovim još uvek nismo rekli ništa o mogućim rešenjima problema poverenja. Kao što smo videli, nije dovoljno napraviti korelaciju između nivoa poverenja i ove ili one činjenice o subjektima koje ispitujemo. Jedan mogući predlog je da se korumpirane institucije moraju menjati iznutra, sopstvenim snagama: „Pošto je rašireno nepoverenje u pravednost i nepristrasnost javne administracije i javnih zvaničnika posledica njihovog rada, jedino same institucije mogu rešiti problem poboljšavajući kvalitet svog rada“.²⁰ Ova sugestija se čini još manje plauzibilnom nego teza da u korumpiranom društvu obrazovne institucije mogu nekako delovati van takvog sistema. Pa ipak, ona nam omogućava da o rešenju problema poverenja govorimo na opštijem nivou. Naime, možemo se pitati da li se takvo rešenje može naći pristupom odozgo, iz ugla institucija, administracije, odnosno vlasti (kao što Linde sugerise), ili će pak pristup odozdo, iz ugla građana koji inicijalno i uskraćuju poverenje, biti izgledniji. U slede-

20 Linde, 2012, 425.

čem odeljku pokušaću da pokažem da je upravo pristup odozdo prikladniji, i da nam teorija deliberativne demokratije može pomoći da skiciramo načelni put ka rešenju problema poverenja.

3. Empirijski pristup deliberaciji i deliberativno obrazovanje

U proteklih nekoliko decenija deliberativna demokratija je postala jedno od najbrže rastućih područja istraživanja u filozofiji politike. Proučavanje deliberacije nije samo teorijsko. Sve je veći broj različitih empirijskih i eksperimentalnih istraživanja koja su višestruko značajna. U kontekstu problema poverenja, posebno je važno dovesti u vezu rezultate ovakvih istraživanja sa tezom da se smanjeno interpersonalno i institucionalno poverenje mora povratiti polazeći od pojedinaca u društvu, a ne od institucija. To ne znači da u formulisanju rešenja treba potpuno zanemariti funkcionisanje institucija. Naprotiv, potrebno je navesti nekoliko ključnih obeležja zdravih institucija koje opravdano ulivaju poverenje. Ukratko, od demokratskih institucija legitimno je očekivati da: 1) podstiču aktivno učešće građana, 2) informišu glasače, 3) budu otvorene za razložnu i kritičku raspravu, 4) izabrane zvaničnike ne štite od odgovornosti i 5) uzimaju u obzir preferencije manjina. Ono što je pogrešno, međutim, jeste nadati se da će korumpirane institucije same prestati da budu takve, i da će moći da zadovolje sve ove karakteristike, pa čak često makar i jednu od njih. Pristup odozdo sugerise upravo da građani moraju biti ti koji će podstaći unutrašnju promenu institucija. Da bismo razumeli kako je to moguće, treba da se okrenemo rezultatima empirijskih istraživanja deliberacije. U ovom kontekstu relevantna će nam biti kvalitativna ispitivanja deliberativne diskusije.

Kvalitativna istraživanja deliberacije razlikuju se od eksperimentalnih po načinu na koji su izvedena. Dok eksperimenti podrazumevaju strogo kontrolisane uslove i definisanje svih relevantnih varijabli, kvalitativnim pristup se sastoji u tome što istraživači posmatraju tok deliberacije i analiziraju različite aspekte diskusije. Štajner, na primer, organizuje deliberativne diskusije u kojima učesnici raspravljaju o određenom društvenom problemu. Diskusija obično teče bez moderatora, a ispitivači samo beleže sve relevantne elemente tog događaja. Osnovnu jedinicu tog merenja Štajner naziva „govornim aktom“, podrazumevajući pod time jednu instancu u kojoj je jedan učesnik uzeo reč. Govorni akt tog učesnika je njegovo javljanje, i ono se uzima kao jedinstveno nezavisno od dužine ili sadržaja.²¹ Radi preciznijeg određenja relevantnih faktora koji utiču na tok diskusije, Štajner, formuliše DQI – indeks kvaliteta deliberacije i bliže ga određuje uz pomoć odgovora na sledećih sedam pitanja: 1) Da li je govorni akt bio prekidan? 2) Koliko dugo je govorni akt trajao? 3) Da li je govornik

---

21 Steiner 2017.

dobio potrebno poštovanje drugih učesnika? (Ovde se gleda da li drugi učesnici reaguju podsmešljivo, imaju sarkastične primedbe, i slično.) 4) U kojoj meri govornici nude razloge kako bi potkrepili ono o čemu govore? 5) Da li se u jednom govornom aktu referira samo na lične interese, ili se govori i o opštim interesima? 6) Da li su, tokom procesa deliberacije, učesnici promenili mišljenje u svetlu tuđih argumenata? 7) Da li su govornici koristili i lična iskustva kako bi potkrepili svoje stavove, da li su ih dovodili u vezu sa temom diskusije, da li su ih kombinovali sa racionalnom argumentacijom?²²

Prirodno, reći ćemo da je diskusija bila kvalitetnija ako govornici nisu prekidani, ako su pažljivo slušani, ako su govorili o temi, upućujući i na opšte interese, ako su govorili razložno i ako su u svetlu tuđih razloga bar delimično korigovali svoj inicijalni stav. To je situacija koja se nije pokazala kao suviše česta. Međutim, već i samo beleženje ovih elemenata može da nam pomogne da uvidimo gde su eventualne slabe tačke u diskusiji i kako se ta situacija može popraviti. Podaci o diskusiji koja se vodila u Kolumbiji između bivših pripadnika paravojnih formacija i bivših gerilaca, na temu ekonomske budućnosti te zemlje govore nam nekoliko važnih stvari.²³ Prvo, od svih učesnika u diskusiji (njih par desetina), 34% nije uopšte govorilo, a 30% je govorilo samo jednom. Od onih koji su govorili, 36% nije dalo nikakvo opravdanje za svoje stavove, a 17% davalo razloge koji nisu u vezi sa iznetim stavovima. Više od jednog razloga za svoje stavove povezanog sa temom diskusije dalo je samo 3% učesnika. Uporedimo to sa analognim istraživanjem u Belgiji, gde nije bilo učesnika koji nisu uzeli reč, 24% njih je govorilo između 3 i 10 puta, 35% je govorilo 11-20 puta, a 28% govorilo 21-30 puta. Takođe, u Belgiji 18% nije dalo nikakvo opravdanje za svoje stavove, a 38% je dalo razloge koji su u direktnoj vezi sa iznetim mišljenjem.²⁴

Kao što vidimo, kvalitet deliberacije je na nižem nivou u Kolumbiji nego u Belgiji, a zahvaljujući kvalitativnom istraživanju ovog tipa možemo tačno reći i u kojim pogledima je taj kvalitet niži. Pa ipak, ni to nije dovoljno da bismo uvideli da li se, i kako, stavovi sukobljenih strana mogu približiti tokom deliberacije. Stoga Štajner i saradnici idu dalje od DQI u svojim kvalitativnim istraživanjima i formulišu pojam DTM, odnosno transformativnih trenutaka u deliberaciji (*deliberative transformative moments*).²⁵ Polazeći od uvida do kojih su došli mereći kvalitet deliberacije, oni pokušavaju da u istim događajima detektuju one trenutke u kojima diskusija niskog nivoa prelazi u diskusiju visokog nivoa. To je i ključan korak jer otvara mogućnost da se precizno utvrdi šta je dovelo pojedine učesnike u deliberativnom događaju do toga da svojim nastupom podignu nivo DQI. Štaviše, utvrđivanjem samog prisustva takvih

22 Steiner 2012. V. i Steiner et al. 2005.

23 Steiner 2012, 46-47.

24 Ibid, 48, 81.

25 Steiner 2017.

transformativnih trenutaka, teoretičari dobijaju empirijsku, merljivu potvrdu da deliberacija može imati konkretan i pozitivan efekat na diskusiju između sukobljenih strana, na modifikaciju prethodno čvrsto zastupanih gledišta i na recepciju stavova koji su suprotstavljeni našim. Tako, na primer, Štajner i saradnici su utvrdili da pozitivni DTM, momenti u kojima diskusija postaje kvalitetna, mogu biti uzrokovani iznošenjem ne samo racionalnog i dobro potkrepljenog argumenta, već i lične priče koja može izazvati kod druge strane empatiju i utoliko povoljniji stav prema suprotnom mišljenju.²⁶

U onoj meri u kojoj se pozitivni DTM povoljno odražavaju na teorijski sud o efektima deliberativnih institucija, u diskusiji se takođe mogu detektovati i negativni DTM, instance razgovora u kojima se prethodno kvalitetna diskusija transformiše u nekvalitetnu. I kao što nam pozitivni DTM govore o pozitivnim perspektivama deliberativne diskusije, negativni DTM nam služe kao upozorenje da takva diskusija sadrži i čitav niz opasnosti usled kojih sukob dve strane može postati još oštrij nego što je prethodno bio:

[Negativni DTM se javlja onda kad] je prethodni govorni akt bio na visokom nivou deliberacije, a potonji govorni akt diskusiju spusti na niži nivo. *Tok* diskusije je time *poremećen*. Tema o kojoj se do tad govorilo više nije relevantna, a u slučaju bivših kolumbijskih boraca, nikakva nova tema relevantna za pređašnju diskusiju nije ponuđena umesto one prve. [...] U takvim okolnostima, učesnici ne mogu lako nastaviti smislenu diskusiju.²⁷

Jedna instanca ovakvog slučaja dogodila se kada učesnik u diskusiji nije više držao teme, niti je govorio o specifičnostima svog položaja, kao ni o povezanosti svog slučaja sa mirovnim procesom o kojem je u diskusiji bilo reči.²⁸ Možemo tu situaciju uporediti sa instancom u diskusiji, gde je jedan govorni akt efektno doprineo javljanju pozitivnog DTM. Kako autori studije primećuju, jedan od diskutanata je uspeo da pokaže drugim učesnicima da postoje ogromne društvene i ekonomske nejednakosti u kolumbijskom društvu:

Konkretno, on uspeva da pokaže da bivši borci posebno pate zbog ovakvih nejednakosti. Kroz svoju priču, Ernesto saopštava ostalim učesnicima da te nejednakosti nisu samo pravni pojam sa različitim apstraktnim nivoima već nešto što se u svakodnevnom životu javlja kao stvarna diskriminacija.²⁹

Ove dve ilustracije još ne prikazuju iscrpnu sliku svih kompleksnih aspekata jedne deliberativne diskusije o kojima se može govoriti i koji se mogu konkretno meriti. Međutim, za svrhe ovog rada, oni nam jasno ukazuju na transformativnu moć disku-

---

26 Ibid, gl. 2.

27 Ibid, 5.

28 Ibid, 56.

29 Ibid, 43.

sije, i to čak i onda kada se ona odvija na relativno niskom nivou, kao u slučaju diskusije u Kolumbiji. S obzirom na to da je sukob između bivših zaraćenih strana posebno dubok, čak je i sporadično javljanje pozitivnih DTM dovoljan razlog za umešani optimizam u pogledu sukoba i sporova čija je istorija manje nasilna. To je posebno važno i zato što su duboko podeljena društva posebno ranjiva, i posebno sklona korupciji, kako to gornja tabela CPI vrednosti i pokazuje.

S obzirom na ovu vrstu potencijala deliberativne demokratije, možemo se okrenuti odgovoru na pitanje kako primeniti takav pristup u rešenju problema interpersonalnog i institucionalnog poverenja. Rekli smo da strategija koja mehanizme rešenja traži u institucijama (pristup odozgo) ne može biti uspešna jer su u korumpiranim društvima upravo institucije izvor problema. Videli smo da rešenje ne može biti jednostavan zahtev za „više obrazovanja“. Pored toga što ne možemo računati na obrazovne institucije u korumpiranim društvima, još jedan problem leži u tome što nije jasno šta dolazi prvo – nivo obrazovanja ili reakcija na korupciju. Naime, moglo bi se tvrditi i da oni koji su izvorno osetljivi na korupciju i institucionalne manipulacije jesu u isto vreme i više zainteresovani da se obrazuju od onih kojima takva vrsta osetljivosti nedostaje. Ako je tako, onda nivo obrazovanja nije uzrok reagovanju na korupciju, već je osetljivost na korupciju povezana sa zainteresovanošću za obrazovanje. Analiza kao što je ona koju su uradili Hakverdian i Mejn je problematična i zbog toga što nam ne omogućava da utvrdimo da li je slučaj ovo prvo, ili ovo drugo.

Predlog koji hoću da razvijem u nastavku rada ne udaljava se suviše daleko od zahteva za obrazovanjem, ali uvodi i neke posredne korake. Drugim rečima, pokušaću da pokažem kako nije reč prosto o tome da građani treba da budu obrazovaniji (to je naravno poželjno u svakoj situaciji), već da je za povratak poverenja u institucije neophodno usredsrediti se na konkretan oblik usmerenog obrazovanja – obrazovanje u deliberaciji.

3. Povratak poverenja putem mehanizama deliberativnog obrazovanja

Videli smo do sada u kojoj je meri nizak nivo interpersonalnog i institucionalnog poverenja problematičan u demokratskom društvu. S obzirom na to da je takvo stanje obično praćeno i neučestvovanjem u radu demokratskih institucija, pre svega u glasanju, time se istovremeno smanjuje legitimitet izabраниh predstavnika i produbljuje jaz između većine i manjine. Ako uzmemo u obzir ono što se u literaturi naziva bazičnim zahtevom za legitimnošću³⁰ – zahtev da vladajuća većina opravda svaki svoj potez tako da bi to opravdanje mogao prihvatiti svaki racionalan građanin – vidimo da jedino dugoročno održivo rešenje problema poverenja leži u tome da građani ak-

---

30 Williams 2005; Larmore 2013.

tivno učestvuju u radu institucija. Međutim, kako učiniti ovo drugo, ako je ovo prvo i dalje slučaj? Čini se da bi takav predlog rešenja problema podrazumevao da je problem već rešen, što je očigledno apsurdno. Pa ipak, to je tako samo ukoliko uzmemo u obzir proceduralno organizovane demokratske institucije. Ta vrsta organizacije karakteristična je za većinu demokratskih sistema. Naime, kada posmatramo instituciju glasanja, koja je verovatno centralna demokratska institucija, vidimo da se od građana očekuje samo da zaokruže svoju preferenciju. Do društvenog izbora dolazi se prostim sabiranjem glasova, gde je pobednik onaj kojeg je zaokružilo barem 50% + 1 građana.

Iako ova vrsta organizacije glasanja otelovljuje zahteve za slobodom i jednakošću, videli smo da je opravdano očekivati da demokratske institucije ponude građanima i više od toga. Ovde se čak i ne moramo osvrnuti na probleme društvenog izbora o kojima je još Erou govorio.³¹ Dovoljno je imati u vidu već pomenute negativne posledice neučestvovanja u ovako organizovanom glasanju. Deliberativna demokratija je predložena upravo kao mera otklanjanja čitavog niza poteškoća koje nastaju onda kada se građani nađu u situaciji konflikta, dubokih podela, i kada, uprkos tome što su tretirani kao slobodni i jednaki, i dalje ne smatraju da demokratske institucije države u kojoj žive imaju potreban legitimitet. Ako imamo u vidu DQI i DTM kao mere uspeha deliberativne diskusije, možemo početi da oslikavamo scenario u kojem, pristupom odozdo – dakle iz perspektive i naporom samih građana, nivo poverenja počinje da se konstantno uvećava.

Pa ipak, i pre nego što smo započeli sa razmišljanjem o takvom scenariju, neko bi mogao ukazati na brojke koje sugerišu nizak nivo kvaliteta deliberacije u Kolumbiji. Tome bi se mogli dodati i drugi naizgled negativni podaci. Pogledajmo sledeću tabelu³²:

Pre eksperimenta Posle eksperimenta

(Bivši neprijatelj) izaziva nasilje

Bivši gerilci se slažu 55% 69%

Bivša paravojska se slaže 75% 78%

(Bivši neprijatelj) pomaže da

Kolumbija postane snažnija država

Bivši gerilci se ne slažu 40% 44%

Bivša paravojska se ne slaže 66% 73%

Kao što vidimo, izgleda kao da je deliberativna diskusija dodatno produbila jaz između pripadnika sukobljenih grupacija, umesto da ga umanji. Izgleda, stoga, kao da ne možemo da očekujemo od deliberacije da napravi pozitivan pomak u vraćanju kako

---

31 Arrow 1963.

32 Steiner 2012, 174.

poverenja u druge ljude, tako i poverenja u državne institucije. Međutim, ovakav zaključak previđao bi nekoliko važnih činjenica. Prvo, ako čitamo ove rezultate zajedno sa ranije navedenim brojkama o nivou učešća u diskusiji, videćemo da je vrlo moguće da su na ovaj rezultat uticali upravo oni učesnici u diskusiji koji nijednom nisu uzeli reč. Drugo, s obzirom da je njihov broj premašao jednu trećinu, a da je naizgled negativan efekat diskusije daleko manji od toga, moglo bi se čak zaključiti da su oni koji su bili aktivni u diskusiji zapravo imali bolji stav o svojim suparnicima posle eksperimenta. Treće, pesimističan zaključak bi previđao konkretno izmerene pozitivne DTM, koji nedvosmisleno sugerišu da je čak i uslovima dubokih sukoba sa krvavom istorijom moguće približavanje stavova, ili bar produktivan razgovor strana koje se tretiraju sa poštovanjem. I na osnovu ovoga možemo zaključiti da imamo razloga za optimizam.

Kako nam deliberativno obrazovanje može pomoći da dođemo do većeg interpersonalnog i institucionalnog poverenja? Potrebno je, prvo, imati u vidu da je osnovna korist deliberacije ta da ona pruža učesnicima u diskusiji mogućnost da testiraju svoje preferencije. Oni mogu ponuditi razloge za njih, i mogu čuti razloge druge strane. Ako diskusija sadrži više pozitivnih DTM, ako je procenat učesnika u diskusiji relativno visok, onda imamo razloga da mislimo kako će i stav sukobljenih strana, koje su se pre učešća u procesu deliberacije određivale jedna prema drugoj samo u kontekstu sukobljenog rangiranja preferencija, početi da se proširuje svešću o perspektivi koju zauzima ona druga strana. Za razliku od proceduralne demokratije koja, kako Goodin kaže, „sabira preferencije i ne postavlja pitanja“,³³ u deliberativnoj diskusiji ključno je upravo postaviti pitanja. Međutim, da bi diskusija zaista mogla da bude kvalitetna, da bi mogla da sadrži pozitivne DTM i da pokrije sve elemente DQI, potencijalni i budući učesnici u radu takvih institucija morali bi razumeti i da je to moguće, i sami videti kako takva diskusija funkcioniše. Upravo deliberativno obrazovanje igra nezamenljivu ulogu u tom poduhvatu. Kako je Djui to postavio, „škole su institucije u kojima je dete, bar neko vreme [...] član života zajednice u kojem oseća da učestvuje, i kojem doprinosi“.³⁴ Djui je imao u vidu školski sistem uopšte, što nam govori da ideja o transformativnoj ulozi obrazovanja nije nova. Međutim, u kontekstu problema poverenja, deliberativna demokratija nam omogućava da taj problem sagledamo u novom kontekstu, i da ideal obrazovnih institucija, koje, rekli smo, mogu lako biti zahvaćene korumpiranošću institucija, dopunimo konkretnim i operacionalnim edukativnim modelom. U nastavku ću skicirati neke osnovne ideje i ciljeve jednog izglednog modela deliberativnog obrazovanja.

Takvo obrazovanje podrazumevalo bi aktivno učešće u diskusijama, rad na teorijskim i praktičnim principima deliberacije, kao i na konstantnom unapređenju kva-

---

33 Goodin, 2005, 49.

34 Dewey, 2004, 88.

liteta nastupa svih koji u deliberaciji učestvuju. Ako se čini da izgledi na uspeh postoje samo tamo gde je kvalitet deliberacije već visok, upravo nam slučaj pozitivnih DTM u Kolumbiji, ali i u Bosni i Brazilu,³⁵ sugeriše da deliberacija može da bude uspešna čak i u društvima sa visokom percepcijom korupcije. Događaji koji su u tim zemljama organizovani bili su samo jednokratni pokušaji da se analizira koji sve elementi diskusije moraju biti uzeti u obzir. Čak i najmanji uspeh postignut u tim događajima sugeriše da, ukoliko oni budu učestaliji, utoliko će i kvalitet deliberacije rasti. Utoliko što učesnici sa istorijom krvavih sukoba mogu razgovarati mirno, razložno i približiti svoje stavove, možemo očekivati da će veći broj deliberativnih događaja samo dodatno približiti sukobljene strane. Kako sporovi nisu svuda tako duboki, i kako postoji mnoštvo zemalja sa dužom tradicijom deliberacije i višim nivoom DQI, možemo očekivati da održavanje deliberativnih diskusija postigne dva cilja.

Prvo, ono će učiniti građane deliberativno obrazovanim. Drugo, ono će učiniti da se povrati interpersonalno poverenje. Naime, kako pokazuju i pozitivni DTM, onda kada imamo u vidu tuđe razloge i tuđe lične priče, čak i u slučaju dijametralno suprotnih stavova, bićemo skloniji da verujemo bar u iskrenost druge strane, a u određenom broju slučajeva i da bar delimično modifikujemo svoje stavove. Sve ovo može u sledećem koraku dovesti i do jačanja institucionalnog poverenja. Naime, onda kada na birališta stupe građani koji su u potpunosti osvetlili svoje preferencije, svoje razloge za njihovo konkretno rangiranje, kada su čuli druge i izneli svoje razloge, njihovi izbori će reflektovati i taj senzibilitet. Oni će osećati da glasanjem aktivno doprinose demokratičnosti institucija i biće motivisani da konstantno učestvuju u njihovom radu. Izabrani predstavnici će biti svesni da njihov posao zavisi od toga što njihov rad otevljuje iste one vrednosti koje deliberativno osveščeni građani ispoljavaju svojim glasanjem, i njihov rad na tome da i institucije koje su izabrani da predvode moraju funkcionisati na isti takav način. Jednom kad se takva spona uspostavi, neće biti razloga da građani nemaju poverenja u demokratske institucije čijem su obliku i načinu funkcionisanja i sami svesno doprineli. Ovo jeste dug niz optimističnih koraka, ali poenta uloge deliberativnog obrazovanja i jeste u tome da podstakne aktivizam koji će proizaći iz ovog optimizma. Kao što sam pokušao da pokažem u više navrata, empirijska istraživanja deliberacije, daju nam dovoljno razloga da budemo uvereni u realnu mogućnost uspeha ovog poduhvata.

Andrija Šoć
Institut za filozofiju, Filozofski fakultet,
Univerzitet u Beogradu

---

35 V. Steiner 2017, gl. 2-5.

Literatura

- Abramson, P. and Finifter, A. (1981) 'On the meaning of political trust: New evidence from items introduced in 1978', *American Journal of Political Science*, 25:2, 297–307.
- Ackerman, B. and Fishkin, J. (2003) 'Deliberation Day', in: *Debating Deliberative Democracy*, James Fishkin and Peter Laslett (eds.), Oxford: Blackwell Publishing, 7-30.
- Bicchieri, C. Xiao, E. and Muldoon, R. (2011), 'Trustworthiness is a social norm, but trusting is not', *Politics, Philosophy & Economics*, 10:2, 170-187.
- Boswell, J. and Corbet, J. (2017) 'Why and how to compare deliberative systems', *European Journal of Political Research*, 1-19.
- Brandt, M.J., Wetherell, G., Henry, P.J. (2015), 'Changes in Income Predict Change in Social Trust: A Longitudinal Analysis', *Political Psychology*, 36(6), 761-768.
- Chang, E. C. C. and Yun-han C. (2006) 'Corruption and Trust: Exceptionalism in Asian Democracies?', *Journal of Politics*, 68(2), 259–71.
- Cohen, J. (2009) 'Reflections on Deliberative Democracy', in: Thomas Christiano and John Christman (eds.), *Contemporary Debates in Philosophy*, Oxford: Blackwell, 247-264.
- Dewey, J. (1902) *The Child and the Curriculum*, Chicago: Chicago University Press.
- Dewey, J. (2004/1916) *Democracy and Education*, Mineola, NY: Dover Publications.
- Dingwerth, K. (2014) 'Global Democracy and the Democratic Minimum: Why a Procedural Account Alone is Insufficient', *European Journal of International Relations*, 20, 1124–1147.
- Dryzek, J. (2000) *Deliberative Democracy and Beyond*, Oxford: Oxford University Press.
- Elster, J. (1986) 'The Market and the Forum', in: J. Elster and A. Hylland (eds.), *Foundations of Social Choice Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 103-32.
- Erman, E. (2013) 'In Search of Democratic Agency in Deliberative Governance', *European Journal of International Relations*, 19:4, 847-868.
- Fisher, J. van Heerde, J. and Tucker, A. (2010) 'Does One Trust Judgement Fit All? Linking Theory and Empirics', *The British Journal of Politics and International Relations*, 12, 161-188.
- Freitag, M. and Traunmueller, R. (2009) 'Spheres of trust: An empirical analysis of the foundations of particularised and generalised trust', *European Journal of Political Research*, 48, 782-803.
- Freitag, M. and Ackermann, K. (2016) 'Direct Democracy and Institutional Trust: Relationship and Differences Across Personality Traits', *Political Psychology*, 37(5), 707-723.
- Friberg-Fernross, H. (2014) 'The Consensus Paradox: Does Deliberative Agreement Impede Rational Discourse?', *Political Studies*, 62:1, 99-116.
- Fuerstein, M. (2013) 'Epistemic Trust and Liberal Justification', *The Journal of Political Philosophy*, 21(2), 179-199.
- Hakhverdian, A. and Mayne, Q. (2012) 'Institutional Trust, Education, and Corruption: A Micro-Macro Interactive Approach', *The Journal of Politics*, 74(3), 739-750.
- Hardin, R. (2009) 'Deliberative Democracy', in: *Contemporary Debates in Philosophy*, 231-246.
- Hetherington, M. (2005) *Why Trust Matters: Declining Political Trust and the Demise of American Liberalism* (Princeton, NJ: Princeton University Press).
- Hooghe, M. (2011) 'Why There is Basically Only One Form of Political Trust', *The British Journal of Politics and International Relations*, 13, 269-275.

- Inglehart, R. F. (1990) *Culture Shift in Advanced Industrial Society*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (2009) 'Trust, well-being and democracy', in: Mark E. Warren (ed.), *Democracy and Trust*, Cambridge: Cambridge University Press, 88-120.
- Jamal, A. and Nooruddin, I. (2010), 'The Democratic Utility of Trust: A Cross-National Analysis', *The Journal of Politics*, 72:1, 45-59.
- Landwehr, C. (2015) 'Democratic Meta-Deliberation: Towards Reflective Institutional Design', *Political Studies*, 63, 38-54.
- Larmore, C. (2013), 'What Is Political Philosophy?', *Journal of Moral Philosophy*, 10, 276-306.
- Laslett, P. (2003) 'Environmental Ethics and the Obsolescence of Existing Political Institutions', in: *Debating Deliberative Democracy*, 212-224.
- Levi, M. and Stoker, L. (2000) 'Political trust and trustworthiness', *Annual Review of Political Science*, 3, 475-507.
- Linde, J. (2012) 'Why feed the hand that bites you? Perceptions of procedural fairness and system support in post-communist democracies', *European Journal of Political Research*, 51, 410-434.
- List, C. (2011), 'Group Communication and the Transformation of Judgments: An Impossibility Result', *Journal of Political Philosophy*, 19, 1-27.
- Mackenzie, G. and Labiner, J. (2002) 'Opportunity lost: The rise and fall of trust in government after September 11', *American Journal of Political Science*, 48:1, 93-112.
- Maloy, J.S. (2009) 'Two Concepts of Trust', *The Journal of Politics*, 71:2, 492-505.
- Mill, J.S. (2003) *On Liberty*, Oxford: Blackwell.
- Mishler, W. and Rose, R. (2005) 'What are the Political Consequences of Trust? A Test of Cultural and Institutional Theories in Russia.', *Comparative Political Studies*, 38(9): 1050-78.
- Muller, E. and Seligson, M. (1994), 'Civic Culture and Democracy: the Question of Causal Relationship.', *American Journal of Political Science*, 88(3): 635-652.
- Newton, Kenneth, (2001) 'Trust, Social Capital, Civil Society and Democracy.', *International Political Science Review*, 22:2, 201-14.
- Nye, J., Zelikow, P. and King, D. (1997) *Why People Don't Trust Government* (Cambridge: Harvard University Press).
- Olsen, E.D.H. and Trenz, H.-J. (2014) 'From Citizens' Deliberation to Popular Will Formation? Generating Democratic Legitimacy in Transnational Deliberative Polling', *Political Studies*, 62, 117-133.
- Patterson, S., Ripley, R. and Quinlan, S. (1992) 'Citizens' orientations towards legislatures: Congress and the state legislature', *Western Political Quarterly*, 45:2, 315-338.
- Pharr, S. and Putnam, R. (2000) *Disaffected Democracies: What's Troubling the Trilateral Countries?* (Princeton, NJ: Princeton University Press).
- Phillips, A. (1997) 'Dealing with Difference: A Politics of Ideas or A Politics of Presence?', in: Robert E. Goodin and Philipp Pettit (eds.), *Contemporary Political Philosophy – An Anthology*, Oxford: Blackwell, 1997, 143-155.
- Ryfe, D. M. (2005) 'Does Deliberative Democracy Work?', *Annual Review of Political Science*, 8, 49-71.

Steiner, J. et al. (2005) *Deliberative Politics in Action: Analyzing Parliamentary Discourse*, Cambridge: Cambridge University Press.

Steiner, J. (2012) *Foundations of Deliberative Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press.

Steiner, J. et al. (2017) *Deliberation Across Deep Divisions*, Cambridge: Cambridge University Press.

Warren, M. (1999) 'Democratic theory and trust', in M. Warren (ed.), *Democracy and Trust* (Cambridge: Cambridge University Press), 310–345.

Williams, B. (2005) *In the Beginning Was the Deed*, Oxford: Oxford University Press.

Wilson, J. L. (2011) 'Deliberation, Democracy, and the Rule of Reason in Aristotle's Politics', *American Political Science Review*, 105, 259–74.

Andrija Šoć

**Trust, Legitimacy and Deliberation: Empirical Research
and Practical Applications**
(Summary)

In this paper I examine the analyses of the decline of interpersonal and institutional trust. I claim that, even though different explanations are partially on point, they still fail to clarify the existing problem and propose an adequate solution. In the last part of the paper I outline one possible solution for increasing the levels of public trust – implementing various elements of deliberative education within the existing educational institutions. In the end, I try to defend the conclusion that deliberative education is a necessary step toward raising the levels of institutional and interpersonal trust, and that, if so, this represents an argument in favor of the general applicability of deliberative democracy.

KEYWORDS: Trust, Deliberation, Legitimacy, Qualitative Research, Deliberative Education